

teorie evropské integrace

Petr Kratochvíl

portál

teorie evropské integrace

Petr Kratochvíl

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Kratochvíl, Petr

Teorie evropské integrace / Petr Kratochvíl. – Vyd. 1.

– Praha : Portál, 2008. – 224 s.

ISBN 978-80-7367-467-0 (brož.)

[339.923+327](4) * 321.01

- evropská integrace
- politické teorie
- studie
- učebnice

321 – Politologie [15]

37.016 – Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Lektoroval doc. ing. Petr Drulák, Ph.D.

© Petr Kratochvíl, 2008

© Portál, s. r. o., 2008

ISBN 978-80-7367-467-0

Obsah

1 Úvod	11
2 Teorie evropské integrace	17
Co je to teorie	18
Funkce teorie	21
Kritéria kvalitní teorie	22
Co je to evropská integrace	24
Teorie integrace, nebo teorie evropské integrace?	26
Vývoj teorie evropské integrace	28
Klasifikace teorií evropské integrace	30
3 Dějiny evropské integrace	35
Vztah mezi dějinami a teoretickým poznáním	37
Dějiny evropské integrace jako řada zlomových událostí	39
Kritika dominantního výkladu dějin evropské integrace	41
4 Federalismus	49
Co je to federalismus	51
Manifest z Ventotene	53
Rozvoj federalismu a vnitřní rozpory	55
Neofederalismus	58
5 Teorie komunikace	63
Co je to teorie komunikace	65
Bezpečnostní společenství	67
Aplikace Deutschova přístupu	69

6 Funkcionalismus	75
Co je to funkcionalismus	76
Mechanismus větvení	79
Funkcionalismus a Evropská společenství	80
7 Neofunkcionalismus	85
Co je to neofunkcionalismus	86
Mechanismus přelévání	89
Krize neofunkcionalismu	92
8 Realismus	99
Co je to realismus	100
Realismus a studium evropské integrace	102
Klasický realismus Stanleyho Hoffmanna	103
Nástup neorealismu	105
Neorealismus Johna Mearsheimera	106
Hypotéza „příležitosti promluvit“ Josepha Grieka	108
9 Marxismus	115
Co je to marxismus	117
Marxismus a evropská integrace	117
Marxistická interpretace Ernesta Mandela	119
Marxistická teorie evropské integrace Petera Cockse	120
Neomarxismus amsterdamské školy	122
10 Nový institucionalismus	131
Co je to nový institucionalismus?	133
Racionalistický institucionalismus	137
Historický institucionalismus	139
Sociologický institucionalismus	140
11 Politologické přístupy – Víceúrovňové vládnutí	
a politické sítě	147
Obrat k vládnutí	149
Víceúrovňové vládnutí a regionalizace	150
Politické sítě	154

12 Liberální mezivládní přístup	163
Co je to liberální mezivládní přístup	165
Vztah Moravcsikova přístupu k starším liberálním teoriím	166
Průběh integrace a princip dvojúrovňové hry	168
Integrace podle Alana Milwarda	172
13 Sociální konstruktivismus	179
Co je to konstruktivismus	181
Proudy uvnitř konstruktivismu	184
Konstruktivismus a výzkum europeizace	186
14 Postmodernismus	195
Co je to postmodernismus	196
Postmodernismus a evropská integrace	198
Postmoderní kritika státu	200
Lingvistický obrat a studium diskurzu	202
Věcný rejstřík	211
Jmenný rejstřík	218

Tuto knihu věnuji dvěma úžasným Luciím:

Lucii Č. kvůli půlnočním debatám o Habermasovi na moskevských kolejích.

Lucii K. kvůli našim starým plánům, že spolu takovou knihu napíšeme.

Seznam zkratk

COREPER	Výbor stálých zástupců
EHS	Evropské hospodářské společenství
ES	Evropská/é společenství
ESAE	Evropské společenství pro atomovou energii
ESUO	Evropské společenství uhlí a oceli
EU	Evropská unie
MIT	Massachusettský technologický institut
MLG	Víceúrovňové vládnutí
NATO	Organizace severoatlantické smlouvy
NDR	Německá demokratická republika
SRN	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
USA	Spojené státy americké

1 Úvod

Tuto knihu jsem napsal ze dvou důvodů. První z nich je pedagogický – jak na české, tak i na mezinárodní úrovni je značně pocítována absence kvalitních učebnic teorií evropské integrace. V současnosti se při výuce využívají v podstatě pouze tři základní příručky – kniha *Teorie evropské integrace* (*Theories of European Integration*), kterou v roce 2000 napsal Ben Rosamond (Rosamond 2000), podobně nazvaná kniha D. N. Chryssochooua (*Theorizing European Integration*, Chryssochoou 2001) a konečně práce Antje Wienerové a Thomase Dieze, publikovaná v roce 2004 (*European Integration Theory*, Wiener a Diez 2004). Všechny však trpí z didaktického hlediska celou řadou nedostatků. Rosamondova učebnice je empiricky hutná a obsahově vyčerpávající, ale nevyhovuje jako výukový materiál. Zejména její druhá polovina má velmi nejasnou strukturu, a chce-li se čtenář dozvědět např. něco o konstruktivismu, musí propátrat hned několik kapitol. Druhá monografie je vysoce selektivní a nevěnuje

téměř žádný prostor tak vlivným teoriím, jako je liberální mezivládní přístup. Třetí práce se sice může pyšnit jasnou strukturou a jednoznačně vymezenými kapitolami, ale protože se jedná o dílo hned čtrnácti autorů a autorek, jednotlivé části se výrazně obsahově i stylově liší a bohužel značně kolísá i jejich informační kvalita. Autoři navíc někdy předpokládají vysokou úroveň předchozích znalostí, což studentům poněkud komplikuje četbu.

Druhý důvod je akademický a souvisí se zaostáváním evropských studií v českém prostředí za příbuznými disciplínami, jako jsou politologie nebo mezinárodní vztahy. Jak v politologii, tak i v mezinárodních vztazích totiž již vznikla celá řada původních českých prací, které pojednávají o teoretických aspektech těchto disciplín. V evropských studiích naproti tomu dosud žádná rozsáhlejší práce tohoto typu publikována nebyla.

Cílem knihy je tedy zaplnit tuto dvojí mezeru: jednak poskytnout českému výzkumu evropské integrace příručku, která stručně a přehledně shrnuje základní teoretické perspektivy v disciplíně; jednak nabídnout studentům učební materiál, který by byl využitelný jak v kurzech teorií evropské integrace, tak při studiu obecnější problematiky evropských studií.

Struktura knihy

Knihy je rozdělena na čtrnáct kapitol. První z nich je úvod, další se věnuje obecně teoriím evropské integrace, jejich dělení a historickému vývoji a třetí stručně rekapituluje historický vývoj integračního procesu a poukazuje na různé historické interpretace tohoto procesu. Dalších jedenáct kapitol rozebírá základní přístupy k evropské integraci. Každá z těchto kapitol má stejnou strukturu. Začíná shrnutím obsahu kapitoly a přehledem klíčových pojmů a konceptů, se kterými kapitola pracuje. Následuje rozbor dané teorie zakončený jejím kritickým zhodnocením. Na konci každé kapitoly si čtenář může projít testové otázky anebo úkoly, které slouží jako pomůcka pro opakování probrané látky, a každou kapitolu uzavírá seznam použité literatury.

Je zřejmé, že zvolená struktura má několik omezení. Na prvním místě jde o to, že jednotlivé teorie často nejsou považovány za souměřitelné, třebaže jim z didaktických důvodů byly věnovány stejně strukturované a stejně rozsáhlé kapitoly. Je pravda, že např. liberální mezivládní přístup (kap. 12) by si pravděpodobně vzhledem ke svému současnému vlivu v evropských studiích zasloužil mnohem více prostoru než např. dnes poloza-pomenutá teorie komunikace (kap. 5). Jako protiargument lze však uvést, že některé starší teorie, jako právě teorie komunikace nebo funkcionalismus, dnes sice používá jen málokdo, na druhou stranu z nich zároveň vychází celá řada konceptů, na nichž staví i teorie současné (např. různé typy institucionalismu nebo konstruktivismus).

Druhý problém spočívá v chronologickém členění kapitol. Základní struktura knihy bezesporu chronologická je. Začíná teoriemi, které vznikly v raném poválečném období, a končí těmi, které se při studiu evropské integrace ve větší míře uplatnily až v posledních dvou dekadách. Nicméně existují výjimky, které vzhledem k omezenému rozsahu textu nebylo možné zcela podchytit. Například kapitola o realismu pojednává jednak o pokusech klasických realistů o vytvoření teorie integrace v šedesátých letech, jednak o novějších realistických interpretacích evropské integrace z období po skončení studené války. Federalismus zase zahrnuje i pasáž věnovanou tzv. neofederalismu, který se zrodil o několik dekád později než sám federalismus.

Třetí a poslední problém souvisí s tím, že se kniha konzistentně věnuje teoriím, a nikoli jednotlivým myslitelům. To přináší dva důsledky. Zaprvé se může stát, že o autorech, kteří jsou relativně významní, se v knize objeví jenom kratší zmínky. Příkladem je historik Alan Milward, jehož analýza evropské integrace je bezesporu velmi vlivná (Milward 2000). Milward sám ovšem odmítá zařazení do některého z teoretických přístupů k integraci, a proto není možné se mu věnovat hlouběji. Druhým důsledkem je, že některé teorie, které se vzájemně prolínají, jsou zde pojednány samostatně. Například liberální mezivládní přístup je

možno chápat jako součást institucionalismu, je mu však věnována zvláštní kapitola.

Přes tyto dílčí nedostatky se domníváme, že struktura knihy co možná nejvěrněji zachycuje nejrelevantnější pokusy o teoretické uchopení problematiky integrace. Základními kritérii při rozhodování o tom, jak knihu pojmut, byla ucelenost, srozumitelnost, jasná struktura a didaktická hodnota. Těmto kritériím pak byly podřízeny všechny ostatní aspekty. Pevně věříme, že čtenář tento přístup ocení.

Použitá literatura

Velká většina literatury, na kterou práce odkazuje, je anglosaské provenience. Přestože dominance akademické komunity anglosaského světa není v evropských studiích tak silná jako např. v teoriích mezinárodních vztahů, je neoddiskutovatelné, že velká většina vlivných teoretiků pochází ze Spojených států a Velké Británie. Mezi ně patří např. již zmíněný B. Rosamond, dále S. Hoffmann, A. Moravcsik, M. A. Pollack, W. Wallace a celá řada dalších. Současně je ale pravda, že celá řada citovaných autorů pochází z evropského kontinentu. Mezi nimi vynikají zástupci německého studia integrace (např. B. Kohler-Koch, T. Risse nebo A. Wienerová), někteří francouzští autoři (jako D. Dinan nebo P. C. Schmitter) a mnozí další (např. P. van Ham, K. E. Jørgensen, O. Waever). Ovšem i jejich práce vycházejí téměř bez výjimky v anglickém jazyce. Kromě již zmíněných prací Rosamonda (2000) a Wienerové a Dieze (2004) se v této knize častěji objevují citace děl E. Haase (1958 a 1964), A. Milwarda (2000), A. Moravcsika (1998) nebo příspěvky ze sborníku editovaného O'Neillem (1996).

Kniha se odvolává pouze na klíčové studie, které byly k teorii evropské integrace publikovány. Proto také neodkazuje na českou literaturu. To v žádném případě neznamená, že by v českém akademickém prostředí nevycházely kvalitní články, které se v té či oné míře dotýkají teoretických otázek. Nicméně žádná

z nich nedosáhla mimo Českou republiku věhlasu srovnatelného s klíčovými pracemi zahraniční autorů.

Poděkování

Rád bych poděkoval všem, kteří svými komentáři přispěli ke zkvalitnění této knihy. Jde především o tyto kolegyně a kolegy: Ing. Vít Beneš, prof. PhDr. Petr Fiala, Ph.D., Mgr. Nikola Hynek, M.A., PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D., PhDr. Petr Kaniok, Ph.D., PhDr. Jan Karlas, M.A., Ph.D., PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D., doc. PhDr. Markéta Pitrová, Ph.D., a PhDr. Pavel Pšejja, Ph.D.

Literatura

- Haas, Ernst B. (1958) *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*. London: Stevens and Sons.
- Haas, Ernst B. (1964) *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press.
- Chrysoschoou, D. N. (2001): *Theorizing European Integration*. London: Sage publications.
- Milward, Alan S. (2000) *The European Rescue of the Nation-State*. 2. vydání, London: Routledge.
- Moravcsik, Andrew (1998) *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- O'Neill, Michael (1996) *The Politics of European Integration. A Reader*. Londýn a New York: Routledge.
- Rosamond, Ben (2000) *Theories of European Integration*. Houndmills: Palgrave.
- Wiener, Antje a Thomas Diez (eds.) (2004) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.

2

Teorie evropské integrace

Shrnutí

- Teorii je možno chápat jako ucelený soubor výroků o určitém jevu. Tyto výroky objasňují příčiny a důsledky jevu nebo jeho vnitřní fungování a vztahy mezi tímto jevem a jeho okolím.
- Teorii nelze jednoznačně oddělit od sociálních faktů, hodnot ani od politické praxe. Volba faktů je totiž vždy již ovlivněna teoretickými předpoklady výzkumu. Stejně tak je politická praxe s teorií úzce provázána, protože teorie je na jedné straně zevšeobecněním této praxe, na straně druhé ovšem může praxi sama formovat.
- Naše poznání se liší i podle toho, jaké cíle teorie sleduje a jaké funkce plní – může usilovat o pochopení jevu, jeho srovnání s ostatními, předpověď budoucího vývoje nebo kritiku určité skutečnosti.
- Evropskou integraci lze definovat jako ekonomický, politický a sociální proces, při němž dochází ke vzniku ústředních institucí, jejichž autonomie je však předmětem sporů.

- Ve vývoji studia evropské integrace od čtyřicátých let 20. století až po současnost rozlišujeme čtyři fáze. Tyto fáze se liší především podle základních otázek, které si teorie integrace v daném období kladla.
- Teorie evropské integrace lze klasifikovat různě – nevhodné je dnes již dělení na přístupy nadnárodní a mezivládní, ale nabízejí se alternativní klasifikace: například podle rozsahu teorie nebo podle akademické disciplíny, z níž daná teorie pochází.

Klíčové termíny

- Teorie
- Funkce teorie
 - explanatorní
 - komparativní
 - prediktivní
 - normativní
 - konstitutivní
- Evropská integrace
- Mezivládní vs. nadnárodní přístup
- EU jako politický systém

Kniha, která se zabývá teoriemi evropské integrace, musí být v první řadě schopna odpovědět na dvě základní otázky: co je to teorie a jaké má funkce a co je to evropská integrace.

Co je to teorie

První z otázek je mimořádně složitá. Není náhodou, že mnohé z nejpoužívanějších učebnic teorií evropské integrace (např. Rosamond 2000) žádnou definici teorie neuvádějí. Klíčový problém totiž spočívá v tom, že jednotlivé teoretické perspektivy se natolik liší, že každá definice, pod kterou by se daly podřadit, bude nutně velmi všeobecná. I při vědomí tohoto omezení je ale na-

místě pokusit se takovou definici vytvořit, protože teprve definice teorie nám umožňuje se v dalším kroku zabývat jejími funkcemi i klasifikací. Teorii tedy můžeme definovat následovně:

Teorie je ucelený soubor výroků, které systematicky vysvětlují určitý jev a usilují o odhalení jeho příčin, důsledků nebo jeho vnitřního uspořádání. Teorie obvykle usilují o zevšeobecnění tohoto jevu, což umožňuje aplikovat teorii i na jevy obdobné.

Výzkumnou otázkou v teorii evropské integrace může být například snaha vysvětlit, proč státy vytvářejí poměrně autonomní nadnárodní instituce. Konkrétní teorie pak může tvrdit, že tak činí například proto, že tyto instituce jsou při vykonávání určitých úkolů efektivnější než státy. Existence těchto institucí má ovšem řadu důsledků, z nichž mnohé představitelé států nezamýšleli – instituce mimo jiné mohou dále posilovat vlastní autonomii nebo vytvářet na státy tlak, aby na instituce převedly další pravomoci. Všimněme si, že taková teorie tedy zahrnuje (1) řadu předpokladů, (2) objasnění založená na kauzálních (příčinných) a jiných vztazích a (3) další důsledky. Mnohé předpoklady jsou přitom naznačeny již ve výzkumné otázce. Hovoří se zde třeba o tom, že základními aktéry jsou státy nebo že integrační instituce dosahují jistého stupně autonomie. Teorie, která byla zmíněna jako příklad, také uvádí příčiny a důsledky zkoumaného jevu. Příčinou integrace je v této teorii snaha o co nejefektivnější uspořádání vztahů mezi státy a jedním z dalších důsledků je možné další posilování role těchto institucí.

Z příkladu vyplývá závažná informace o vztahu teorie k faktům. Například na první pohled čistě faktická otázka, kdo nebo co hraje největší roli v evropském integračním procesu, ve skutečnosti předpokládá, že zaujmeme určitou teoretickou pozici. Pokud vycházíme ze státocentrismu, tedy z představy, že klíčovým aktérem mezinárodních vztahů je stát, pravděpodobně odpovíme, že i v integračním procesu mají klíčovou roli členské státy. Lze si však představit zcela odlišnou odpověď, třeba že velmi důležitý vliv na podobu evropské integrace mají

její ústřední instituce, zejména Evropská komise, Evropský parlament nebo Evropský soudní dvůr. V tomto případě bude naše odpověď vycházet z teoretické perspektivy institucionalismu, který – jak již název napovídá – zdůrazňuje význam institucí. Vedle těchto typických odpovědí si lze teoreticky představit i celou řadu dalších. S úspěchem by se dalo tvrdit, že klíčové postavení vždy měly vůdčí osobnosti – a to jak při vzniku Evropských společenství (jako K. Adenauer, A. Spinelli nebo A. De Gasperi), tak i při jejich dalších proměnách (Ch. de Gaulle, M. Thatcherová). Pokud bychom vycházeli z marxismu, může se jako nejrelevantnější síla jevit transnacionální kapitalistická třída a podle některých liberálů to budou zájmové skupiny z jednotlivých členských zemí.

Jednoduše řečeno, jakákoli smysluplná odpověď na otázku po nejdůležitějším aktérovi musí nutně určité faktory preferovat, zatímco jiné odsune stranou jako méně důležité, nebo dokonce jako irelevantní. Do teorie tedy není možné zahrnout všechna fakta, která máme k dispozici, ale pouze některá. Touto selekcí vytváříme již při prvním kontaktu s jevy sadu premis, které následně zakládají abstraktní *model* reality, úzce spojený s našimi teoretickými předpoklady.

Podobně komplexní je i vztah mezi teorií a praxí. Naivní chápání těchto termínů vychází z představy, že teorie je odtržená od praxe, nebo že zatímco teorie je nudná a nevěrohodná, praxe je tím zásadním. Teorie a praxe ale ve skutečnosti nevytvářejí dva zcela odlišné světy, naopak, jejich vztah je mimořádně těsný. Nejenže praxe může dávat nové impulzy pro teoretické zkoumání, ale teorie skrze své závěry velmi výrazně ovlivňuje praxi. Dokonce lze tvrdit, že politická praxe se odvíjí od abstraktních (tj. teoretických) představ, které si jednotliví politici o světě vytvářejí. Budeme-li např. považovat stát za neefektivní formu organizace lidské společnosti, jak tvrdil ve studiu evropské integrace např. funkcionalismus, pak budeme i při konkrétních krocích v praktické politice usilovat o nahrazení státu jiným uspořádáním. Nebo – abychom použili aktuálnější příklad – pokud budeme na teoretické rovině považovat hlubší politickou integraci za cestu

k omezení demokracie, budeme pravděpodobně usilovat o zastavení integračního procesu i v praxi.

Funkce teorie

Teorie plní při studiu evropské integrace celou řadu funkcí. Zaprvé, jak vyplývá již z definice, kterou jsme zmínili výše, jde o objasnění, proč se určitá událost stala, jaké byly její příčiny a jaké jsou její důsledky (*explanatorní funkce*). Zároveň ale teorie zkoumá společné rysy různých událostí, snaží se tyto rysy zevšeobecnit a na jejich základě vytvářet kategorie událostí. Díky tomuto posunu k větší abstrakci je možno události srovnávat (*komparativní funkce*). Srovnání umožňuje podle některých teoretiků učinit další krok, kterým je předpověď budoucího vývoje. Pokud totiž nastane událost, která se svými charakteristikami podobá události minulé, nebo dokonce hned několika minulým událostem, lze tvrdit, že i její důsledky budou se značnou mírou pravděpodobnosti podobné (*prediktivní funkce*).

Velká většina teorií evropské integrace, kterými se tato práce bude zabývat, se na tyto tři funkce zaměřují – zkoumají jev, zařazují ho do širších kategorií, srovnávají s ostatními a usilují o odhad pravděpodobné budoucnosti. Některé teorie, jako např. marxismus (viz kap. 9), ovšem zdůrazňují ještě čtvrtou funkci: Teorie není jen popisem reality, ale umožňuje zároveň porovnat realitu se stavem, který daná teorie považuje za ideální. Můžeme např. považovat za správné, aby ústřední instituce EU vykonávaly pouze ty úkoly, jež dokážou vykonávat efektivněji než členské státy, a naopak. Teorie pak může poukázat na to, že některé úkoly, které dosud vykonávají členské státy, by měly být delegovány na úroveň celého společenství, zatímco jiné by lépe vykonávaly členské státy bez zásahů shora. Protože se jedná o srovnání skutečného stavu s ideální normou, hovoří se v tomto případě o *funkci normativní*.

Poslední důležitou funkcí, sdílenou všemi vlivnými teoriemi, je *funkce konstitutivní*. Jak již bylo řečeno, teorie a praxe

nejdou zcela odděleny a jedna druhou neustále ovlivňuje. Pokud se tedy zrodí vlivná teorie, může výrazně proměnit i společenskou praxi. Objeví-li se např. teorie, která bude tvrdit, že jíst vejce je krajně nezdravé (byť se třeba později ukáže, že je tomu jinak), velmi pravděpodobně výrazně poklesne spotřeba vajec. Stejně tomu je i s teoriemi evropské integrace. Když bude jedna z teorií tvrdit, že další prohlubování ekonomické integrace, např. přijetí eura, je pro podnikatele výhodné, budou firmy za přijetí eura lobbovat, i když s ním třeba ještě nebudou mít žádnou praktickou zkušenost a i když se daná teorie může mýlit. Krátce řečeno, teorie vytváří, tj. konstituuje, realitu, proto mluvíme o konstitutivní funkci.

Tabulka 1 – Přehled základních funkcí společenskovední teorie

Funkce teorie	Charakteristika
Explanatorní	Vysvětluje událost, její příčiny nebo vnitřní uspořádání.
Komparativní	Srovnává událost s podobnými, hledá společné a rozdílné rysy.
Prediktivní	Odhaduje budoucí vývoj s událostí spojený.
Normativní	Porovnává aktuální stav se stavem vhodným a nabízí cesty k nápravě.
Konstitutivní	Působením na praxi ji proměňuje, utváří nové jevy.

Kritéria kvalitní teorie

Posledním důležitým bodem, který se týká obecných úvah o teorii, je, jak poznáme kvalitní teorii. Je možné teorii odmítnout jen proto, že nepředpovídá (nebo předpovídá chybně) budoucí vývoj? Je za dobrou naopak možno považovat teorii, která sice dobře popisuje a vysvětluje určitou událost, ale nenabízí zevšeobecnění svých závěrů na skupinu podobných fenoménů? Kvalita teorie nezávisí na jednom jediném faktoru, a proto je třeba vzít v úvahu celou řadu činitelů (srov. např. Burchill 1996: 24). Kvalitní teorie tedy mimo jiné: